

СПЕЦИФІКА РОБОТИ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ УКРАЇНСЬКОЇ РАДЯНСЬКОЇ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ РЕСПУБЛІКИ В 1960-Х РОКАХ

THE SPECIFY OF WORK OF THE LAW ENFORCEMENT BODIES IN UKRAINIAN SOVIET SOCIALIST REPUBLIC IN 1960th

Мельник П.О.,
аспірант

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

У статті проаналізовано практику роботи правоохоронних органів в Українській Радянській Соціалістичній Республіці впродовж 1960-х рр. І визначено чинники, що впливали на неї. Досліджено регіональні особливості роботи слідчих органів і показано специфіку уявлень їх працівників про необхідність створення широкої агентурної мережі. Висвітлено показники успішності розкриття кримінальних справ. Досліджено плінність кадрів правоохоронних органів і визначено обставини, що впливали на неї.

Ключові слова: злочинність, кримінально-правова протидія злочинності, кримінальні справи, слідчі дії, рецидивна злочинність, правоохоронні органи.

В статье проанализирована практика работы правоохранительных органов в Украинской Советской Социалистической Республике на протяжении 1960-х гг. и определены влияющие на нее факторы. Исследованы региональные особенности работы следственных органов и показана специфика представлений их работников о необходимости создания широкой агентурной сети. Освещены показатели успешности раскрытия криминальных дел. Исследована текучесть кадров правоохранительных органов и определены влияющие на нее обстоятельства.

Ключевые слова: преступность, криминально-правовое противодействие преступности, криминальные дела, следственные действия, рецидивная преступность, правоохранительные органы.

In the article was analyzed the practice of work of law enforcement agencies in URSR during the 1960th and the factors which influenced it were defined. The regional features of work of investigative bodies were investigated and the representations specificity of its workers about the need of creating general human network was showed. The indicators of the success of disclosure cases were highlighted. The change of law enforcement personnel was investigated and the circumstances which were influencing it were defined.

Key words: criminality, criminal and legal countermeasures, criminal cases, investigative action, recurrent crime, law enforcement agencies.

Постановка проблеми. У період існування Союзу Радянських Соціалістичних Республік (далі – СРСР) теорію протидії (боротьби) злочинності зводили до кримінальної політики. Основні принципи та напрями такої політики визначало виключно вище партійне керівництво. Тривалий час репресивну політику намагалися представити як єдино правильний засіб протидії злочинному світу. Проте з часом прийшло усвідомлення, що криміналізація багатьох дій, а також надмірна ідеологізація використання правоохоронних органів з метою зміцнення позицій правлячої верхівки сприяють прізонізації суспільства. Зростання кількості громадян, які в той чи інший час перебували у в'язниці, зокрема й за вчинення дрібних злочинів, сприяло поширенню кримінальної субкультури. А правила поведінки, продиктовані нею, досить часто визначали мотивацію дій, що сприяло вчиненню нових злочинів.

Оцінку соціальних наслідків штучної злочинності дав В. Бачинін, який зауважував, що «тоталітарна держава, яка перетворила право на слугу режиму, спотворила його суть, зробила з нього щось протилежне тому, чим воно має бути за своєю природою, перетворила його із захисника справедливості на засіб її ліквідації <...> Практика застосування кримінально-правового механізму там, де цілком достатньо було цивільного, адміністративного, трудового права перетворила всю систему права на репресивну

силу, яка знищила елементи громадянського суспільства в його зародку» [1, с. 440].

Кримінальний кодекс України 1960 р. усунув найбільш одіозні наслідки радянської кримінальної політики минулих років, але головна магістральна лінія збереглася: деструктивні агресивні прояви, якщо вони не мали антидержавної мотивації, вважалися менш небезпечними, ніж корисливі, адаптаційні за своєю суттю правопорушення.

Історія свідчить про небезпеку переродження державної влади і перетворення її на злочинну організацію. Однак це історична аномалія, яка розпочинається тоді, коли владні структури в умовах маргіналізації широких верств суспільства обмежують демократичні права громадян. До того ж важливу роль у процесі становлення авторитарних чи тоталітарних держав відіграє контроль владної верхівки над діяльністю правоохоронних органів. Водночас правоохоронці, які віддзеркалюють у своїй діяльності основні риси суспільства, уособлюють зусилля держави в царині протидії злочинності. Такий процес відбувається у сформованому в державі інформаційному полі. Воно відповідним чином формує уявлення як пересічних громадян, так і правоохоронців про суть і втілення злочинної поведінки. Відповідно й практики застосування законів спираються на прийнятні для суспільства уявлення.

Протягом 1960-х років правоохоронці Української Радянської Соціалістичної Республіки (далі – УРСР) почали працювати в умовах, коли було ухвалено новий Кримінальний кодекс у 1960 р., коли було посилено відповідальність за певні види злочинів, зокрема й економічні, а увага суспільства до діяльності працівників міліції посилювалася в умовах десталінізації.

Стан опрацювання. Окремі аспекти діяльності правоохоронних органів УРСР впродовж 1960-х рр. висвітлені в дослідженнях А. Закалюка [2], П. Михайленка й І. Гельфанда [3]. Крім того, частково вони представлені в дослідженнях А. Наумова [4], П. Недбайла [5].

Виклад основного матеріалу. У роки хрущовської «відлиги» було зроблено певні кроки, спрямовані на подолання негативних наслідків сталінщини в практиці роботи правоохоронних органів. Проте закладені в роки сталінських репресій практики проведення слідчих дій, квазіправовий характер радянського законодавства, а також специфіка соціальних ліфтів у радянському суспільстві зберігали свій вплив на роботу правоохоронних органів. Водночас ухвалення 1960 р. нового Кримінального кодексу, який передбачав як посилення відповідальності для рецидивістів, так і розширення випадків застосування умовного покарання, звільнення від покарання із взяттям особи на поруки, підносило роль попереднього слідства. Позитивні наслідки для розвитку суспільства, закладені загальною гуманізацією кримінального покарання, не могли бути досягнуті без відповідної перебудови роботи правоохоронних органів.

Російський дослідник А. Олійник, вивчаючи тюремну субкультуру та її вплив на пострадянське суспільство, зазначав, що інституціональна структура тюремного співтовариства конгруентна інституційній структурі суспільства радянського типу, оскільки вони обидві містили елементи, які можна отримати шляхом серії взаємних перетворень. Вчений наголошував, що вони залишалися конгруентними не тому, що тюремний світ похідний від суспільства, яке його оточує, а тому, що вони обидва похідні від тієї самої моделі владних відносин [6, с. 31–32]. Саме модель владних відносин, продукована становленням і розвитком СРСР, передусім, як тоталітарної держави, впливала на роль правоохоронних органів, яка визначалася через пріоритет держави над суспільством. Звідси впливала їхня структура та практика кадрового забезпечення. З другого боку, правоохоронні органи радянського суспільства були досить потужним соціальним ліфтом, який приваблював і осіб, які прагнули, передусім, отримати бодай найменші владні повноваження.

Більшовицька ідеологія досить своєрідно тлумачила справедливість, вважаючи за «справедливість» те, що мало йти «на користь трудящим». А реально таке тлумачення означало визначення «інтересів трудящих» відповідно до уявлень і потреб вищого партійного керівництва, залежно від політичної ситуації в конкретний період часу. Саме тому навіть

у Кримінальному кодексі України 1960 р. відсутнє тлумачення терміна «справедливість». Саме нехтування соціальною справедливістю стало складником радянської ментальності. Це стало причиною поширення нехтування загальнолюдськими уявленнями про справедливість у сфері законотворчої діяльності та практики застосування законів.

Залучення до роботи в правоохоронних органах великої кількості осіб, які не мали відповідної фахової підготовки та набиралися поспіхом, призводило до маргіналізації правосвідомості частини з них, що сприяло зростанню рівня злочинності в середовищі співробітників правоохоронних органів. Деякі колишні робітники та селяни, ставши співробітниками правоохоронних органів, нерідко вдавалися до зловживання службовим становищем, безпідставних арештів, затримань чи відкриття кримінальних справ, трактуючи свою належність до органів міліції як засіб самореалізації через «демонстрацію влади». Водночас протягом 1960-х рр. багато працівників правоохоронних органів залишали службу через нездатність виконувати службові обов'язки, зловживання службовим становищем тощо.

У травні 1968 р. через викриття грубих порушень законності в прокуратурах Запорізької та Дніпропетровської областей під час розслідування злочинів прокурором республіки було видано спеціальний наказ щодо порядку ведення слідчих дій, який був розісланий всім прокурорам [9, арк. 48].

Іншим проявом відносно низького рівня фахової підготовки частини правоохоронців була якість проведення слідства. Так, у першому півріччі 1968 р. порівняно з відповідним періодом минулого року змінилась кількість безпідставно порушених кримінальних справ, оскільки було припинено 3 786 справ або 16,6% від загальної кількості, а 1967 р. – 15,7%. Працівниками Верховного суду УРСР під час здійснення відповідних перевірок було виявлено, що у слідчих Чернівецької області і м. Києва припинялася в цей період майже кожна четверта справа, а у слідчих Харківської, Луганської, Житомирської областей – кожна п'ята справа, Львівської, Кримської, Донецької – кожна шоста справа. Ці недоліки в роботі слідчого апарату пояснювалися недостатнім рівнем керівництва районними і міськими органами охорони громадського порядку і прокуратури з боку Міністерства охорони громадського порядку УРСР, Прокуратури УРСР і обласних апаратів. Організаторська робота по виконанню заходів, передбачених постановою Центрального Комітету Комуністичної Партії (далі – ЦК КП) України і Ради Міністрів УРСР від 11 січня 1966 р. № 40 про поліпшення роботи слідчого апарату проводилася, здебільшого, незадовільно. У своїй практичній діяльності вказані органи своєчасно не реагували на численні факти низької службової дисципліни і порушення соціалістичної законності, зокрема й під час проведення слідчих дій [8, арк. 131–132].

Під час перевірки призупинених справ за нествановленням злочинців про крадіжки, пограбування, завдання важких тілесних ушкоджень однією із при-

чин нерозкриття таких справ було порушення встановлених законом термінів перевірки матеріалів, через що слідство починали проводити через довгий час після скоєння злочину [9, арк. 52]. Це свідчило про недбалість частини працівників правоохоронних органів. Проблемою також залишався відносно низький рівень оперативної роботи, особливо в середовищі слідчих районного масштабу. Здебільшого вони не мали достатньої фахової підготовки для того, щоб організувати власну мережу і прагнули обійтися поверховими заходами. Крім того, нагляд за багатьма звільненими раніше судимими особами здійснювався формально, що дозволяло їм скоювати нові злочини [9, арк. 60].

Американський дослідник Б. Каперс дійшов висновку, що контроль над виконанням поліцією своїх функцій, зокрема, притягнення до відповідальності працівників правоохоронних органів, які вчинили правопорушення, може вплинути на зниження рівня злочинності. Досліджуючи сприйняття тих, хто зазнав дискримінації (з акцентом на меншини й інші незахищені групи), Б. Каперс наголошував, що дії поліції, сприйняті як зловживання владою, впливають на зниження легітимності цього соціального інституту [7].

Тільки у 1968 р. з органів Міністерства внутрішніх справ (далі – МВС) було звільнено 8 644 особи, серед них 1 340 пропрацювали менше року, зокрема й за зловживання службовим становищем – 1 960. Найбільша кількість за негативними причинами у Рівненській, Харківській, Херсонській, Івано-Франківській, Запорізькій, Житомирській, Волинській, Київській, Сумській, Чернівецькій та м. Києві [10, арк. 22].

Тільки 196 р. по республіці виявилось нерозкритими 2 509 злочинів, серед яких і 45 вмісних убивств, 21 згвалтування, 41 випадок завдання тяжких тілесних ушкоджень, 90 грабунків, 583 випадки розкрадання державного і суспільного майна та 283 крадіжки власності громадян. Станом на 1 січня 1969 р. залишок нерозкритих злочинів минулих років становив 6 910 справ проти 6 893 за попередній період. Загалом по республіці із врахуванням попередніх нерозкритих злочинів залишалося нерозкритими 614 умисних вбивств, 207 важких тілесних ушкоджень, 145 згвалтувань, 246 пограбувань, 285 розбійних нападів, 2 428 крадіжок державного і суспільного майна, 560 аварій із смертю потерпілих. Найбільша кількість нерозкритих злочинів попередніх років у Донецькій, Одеській, Дніпропетровській, Кримській областях [13, арк. 13–14].

За відсутності спеціальних соціологічних досліджень, які б визначали рівень довіри громадян до працівників правоохоронних органів, досить складно вести мову про рівень довіри громадян до правоохоронців. Проте певні ознаки свідчили про відсутність впевненості в невідворотності покарання. Серед них можна навести дані про зростання рівня злочинності в Україні. Крім того, досить специфічна ситуація у сфері економічної злочинності склалася внаслідок формування стійких стереотипів правосвідомості

громадян, значна частина яких вважала, що красти в держави цілком допустимо.

За даними Міністерства внутрішніх справ, 1968 р. було зареєстровано 124 742 злочини або на 6,4% більше, аніж у 1967 р., зокрема й 76 778 злочинів, що враховувалися по лінії карного розшуку або на 4,9% більше. Кількість тяжких злочинів зросла на 12,2%, зокрема й умисних вбивств на 7,7%, розкрадань державного майна шляхом пограбувань – на 9,2%, розбійних нападів з метою заволодіння особистим майном громадян – на 16,3%, пограбувань особистого майна громадян – на 28,5%, розкрадань державного та громадського майна шляхом крадіжок – на 11,7%, крадіжок особистого майна громадян – на 13,2%. На 8,5% зросла злочинність неповнолітніх. Ними було вчинено 10 580 злочинів, що враховувалися по лінії карного розшуку. На думку працівників карного розшуку, високому рівню злочинності певною мірою сприяло широке розповсюдження пияцтва [11, арк. 8–9].

Зростання кількості злочинів, за підрахунками працівників правоохоронних органів, сталося через збільшення кількості крадіжок державного майна й особистої власності громадян, грабунків, а також тяжких тілесних ушкоджень У деяких містах і районах мало місце багато хуліганських проявів. До карної відповідальності за розкрадання соціалістичної власності (крім дрібних крадіжок) притягнуто 16 828 осіб, що на 6,3% більше, аніж 1967 р. Збитки по справах розкрадання хоча й зменшилися на 8,5%, але все ще досить значні, і становили 7 342 000 руб. До карної відповідальності за дрібні крадіжки притягнуто 3 354 особи [13, арк. 4]. 1968 р. в республіці було зареєстровано 124 742 злочини, що на 7 477 злочинів більше (або на 6,4%), аніж 1967 р. Загальне зростання злочинності відзначалося у всіх областях республіки, окрім Львівської, Чернігівської, Хмельницької й Івано-Франківської областей. Найбільше зросла кількість зареєстрованих злочинів у Херсонській (23%), Сумській (20,7%), Кримській (18,1%), Черкаській (16,6%), Волинській (14,5%), Дніпропетровській (11,4%). Кількість найбільш тяжких злочинів збільшилася з 34 147 до 38 303, тобто на 12,2%. Їх зростання відзначалося у 25 областях, але особливо в Черкаській (38,2%), Херсонській (34,3%), Вінницькій (30,8%), Волинській (29%), Полтавській (22,8%), Івано-Франківській (19,7%) і в Рівненській, Кримській, Чернівецькій, Дніпропетровській, Сумській, Миколаївській, Донецькій і Запорізькій від 12 до 18%. Кількість злочинів, що реєструвалися по лінії карного розшуку, зросла у 18 обласних центрах, але особливо в Луцьку (60%), Черкасах (52%), Сімферополі (43,2%), Вінниці (39,9%), Тернополі (32,7%). Зростання кількості злочинів у 1968 р. відбулося через збільшення кількості крадіжок державного і суспільного майна й особистої власності громадян, а також завдання важких тілесних ушкоджень. Так, якщо 1967 р. було зареєстровано 24 252 крадіжки, то 1968 р. – 27 487, тобто на 3 235 крадіжок більше, що становило 13,3%. Кількість пограбувань особистої власності громадян збільшилася з 2 171 до 2 790,

тобто на 28,5%, кількість завдання важких тілесних ушкоджень збільшилася з 1 547 до 1 868 випадків або на 20,7%. Якщо у 1968 р. кількість всіх злочинів збільшилася на 7 477 випадків, то 4 175 із них або 55,8% становили тільки ці три види злочинів. Найбільш розповсюдженим злочином є хуліганство. По республіці було зареєстровано 25 442 хуліганські прояви проти 27 401 у 1967 р. (7,2%). Зменшення кількості хуліганських проявів мало місце у 21 області, а саме: в Одеській – на 21,6%, Чернівецькій – на 16,9%, Львівській – на 16,8%, Вінницькій – на 15,3%, у м. Києві – на 15,1%. У п'яти областях відзначалося зростання хуліганства: у Волинській – 23%. Кримській – 16,4%, Черкаській – 16,5%, Івано-Франківській – 6%, Закарпатській – 1,7%. Кількість вмісних убивств зросла з 1 562 до 1 620 (3,7%). Зростання кількості проявів цього виду злочинів відзначалося в Сумській (з 30 до 56), Тернопільській (з 16 до 29), Волинській (з 19 до 28), Черкаській (з 41 до 51), Львівській (із 35 до 43), у м. Києві (із 35 до 51). Більшість вбивств здійснювалися на побутовому ґрунті [13, арк. 10–12].

Протягом 1968 р. в Запорізькій, Донецькій, Харківській, Кримській, Сумській областях та м. Києві раніше засудженими скоєно 25% злочинів. Неїважачи на таке, агентурне розроблення рецидивістів у багатьох областях була організовано незадовільно [11, арк. 17 (на звороті)]. Значна частина міліціонерів не справлялися з різних причин із взятими на себе обов'язками.

У боротьбі зі злочинними групами незадовільно використовувалася агентура, що перебувала на постійному грошовому забезпеченні органів внутрішніх справ. Незважаючи на вимоги міністерства, така агентура підключалася лише для розроблення арештованих і затриманих у камерах попереднього ув'язнення. Погіршилася оперативна робота в місцях збуту краденого [11, арк. 18].

Як виявилось, саме оперативна робота дозволяла ефективно протидіяти злочинності з попередженням скоєння злочинів. Тільки 1968 р. було попереджено 12 061 злочин або на 2,1% більше, ніж 1967 р. По лінії карного розшуку попереджено 3 792 злочини, з них найбільш тяжких – 3 526. На 4,5% зменшилася кількість замахів на вбивство, зґвалтувань – на 11,4%, замахів на зґвалтування – на 3,2%, підпалів державного і громадського майна – на 27,5%. Було зареєстровано 25 442 випадки хуліганства, за які законом передбачено кримінальну відповідальність, що на 7,2% менше, ніж у 1967 р. Попереджено 5 670 випадків розкрадання державного і громадського майна, хабарництва та спекуляції, серед них 58,2% – за оперативними даними [11, арк. 6].

У доповідній секретаря ЦК КП України В. Дрозденка від 31 березня 1969 р. про перебіг виконання постанови Центрального Комітету Комуністичної Партії Радянського Союзу (далі – ЦК КПРС) і Ради Міністрів СРСР від 23 липня 1966 р. «Про заходи по посиленню боротьби зі злочинністю» також відзначалася важливість попередження злочинів. Ним вказувалося, що створеними відповідно до поста-

нови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР спеціальними моторизованими частинами міліції протягом року було попереджено і зупинено 269 злочинів, вилучено 257 одиниць вогнепальної та холодної зброї, затримано майже 2 000 осіб [13, арк. 2]. Там, де оперативна робота була налагоджена краще, відповідно, і результати оперативно-розшукової діяльності були ліпшими. Саме завдяки вміло поставленій оперативній роботі в 1968 р. було розшукано 3 753 злочинці, що переховувалися від органів влади або 79,9% злочинців, що перебували в розшуку [11, арк. 7].

Проте із професійного погляду досить складним було викриття економічних злочинів з огляду на те що значна частина слідчих не була професійно підготовленою до виконання відповідної роботи. Це спричинило заснування відділів по боротьбі з розкрадачами соціалістичної власності.

Економічна злочинність 1960-х рр. в характеризувалася зростанням кваліфікації злочинців, значна частина яких мала економічну освіту. Цей факт, поруч із доступом до розподілу деяких видів продукції за наявності проблем з обліком, дозволяв здійснювати розкрадання соціалістичної власності.

На роботу правоохоронців впливала й специфіка правосвідомості громадян. Коли 1961 р. було запроваджено смертну кару за розкрадання державного або громадського майна в особливо великих розмірах, а через деякий час – за кваліфіковане порушення правил про валютні операції та хабарництво, ситуація на краще практично не змінилася. У Києві, Одесі, Дніпропетровську було викрито організовані групи, які спеціалізувалися на скоєнні таких злочинів. До складу таких груп входили й представники вищих кіл партійного та державного апарату, оскільки не вірили, що можуть бути покарані. Крім того, суворі санкції за майнові економічні злочини в мирний час не відповідали масовій правосвідомості. Люди відмовлялися вірити, що за розкрадання, спекуляцію валютою чи одержання хабара можуть розстріляти. Це значною мірою також нейтралізувало попереджувальний вплив надсудових санкцій.

Перевірками, ініційованими Верховним судом УРСР, визначалося, що серйозні зауваження викликала робота слідчих апаратів по відшкодуванню збитків, заподіяних державі розкрадачами. У Дніпропетровській області слідчі забезпечили реальне відшкодування збитків у першому кварталі 1968 р. лише на 20,1%, у другому – на 37,6%, а в Луганській області, відповідно, на 19,7% і 47% [8, арк. 120]. Загальні збитки від розкрадань у 1968 р. становили 7 342 000 руб. [12, арк. 4]

У 1968 р. перевіркою роботи Прокуратури УРСР по нагляду за слідством і дізнанням в органах МВС було встановлено, що реальна сума повернення розкрадених грошей становила лише 51,7% (у 1967 р. – 45,5%) [9, арк. 47]. Цьому сприяло як поширення корупційних зв'язків, так і недосвідченість частини слідчих, які не мали знань, необхідних для якісного розслідування економічних злочинів. Водночас на роботу слідчих органів впливало й так зване «телефонне право», коли працівники партійних органів

втручалися в роботу правоохоронців, зокрема й для коригування звинувачення. До середини 1960-х рр. притягнення до кримінальної відповідальності члена Комуністичної Партії Радянського Союзу (далі – КПРС) здійснювалося лише з дозволу бюро райкому КПРС, і чим вищу посаду обіймав обвинувачений у партійній ієрархії, тим надійніше від був захищений від правосуддя. Зазвичай, зловживання службовим становищем із боку високопосадовців (працівників міністерств) мали наслідком виключення з партії або звільнення із займаної посади з переведенням на іншу роботу.

Практика уникнення покарань була розповсюджена також і через прагнення працівників правоохоронних органів досягти кращих показників по скороченню злочинності, збільшенню кількості розкритих справ. Уникнення реєстрації злочинів сприяло поширенню латентної злочинності.

Висновки. У радянському суспільстві не сформувалося уявлення про невідворотність покарання, а розповсюдження «телефонного права», формування родинно-земляцьких угруповань, підвищення рівня професійності злочинців сприяло переконаності в можливому уникненні покарання за злочинні дії. Гонитва за показниками розкриття злочинів нерідко призводила до відмови реєструвати злочини, розкриття яких видавалося досить сумнівним. Кколи уникнення розголошування здавалося досить вірогідним, вдавалися до фіксації «нещасних випадків» тощо. Досить високий рівень плинності кадрів правоохоронних органів свідчив про складнощі їх комплектування. З другого боку, у такий спосіб відсівалися працівники, які своїми діями довели нездатність виконувати професійні обов'язки. Робота правоохоронців в умовах подвійних стандартів у застосуванні законодавства накладала негативний відбиток на формування їхньої правосвідомості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бачинин В. Философия права и преступления / В. Бачинин. – Харьков, 1999. – 607 с.
2. Закалюк А. Преступления, совершаемые с особой жестокостью / А. Закалюк. – К. : Наукова думка, 1989. – 172 с.
3. Михайленко П., Гельфанд И. Предупреждение преступлений – основа борьбы за искоренение преступлений / П. Михайленко, И. Гельфанд. – М. : Юр. лит., 1964. – 203 с.
4. Наумов А. Применение норм уголовного права : По материалам следственной и прокурорско-судебной практики / А. Наумов. – Волгоград : Изд-во Высш. следств. школы МВД СССР, 1973. – 176 с.
5. Недбайло П. Применение советских правовых норм / П. Недбайло. – М. : Госюриздат, 1960. – 511 с.
6. Олейник А. Тюремная субкультура в России : от повседневной жизни до государственной власти / А. Олейник. – М.: Инфра-М, 2001. – С. 31–32. – 418 с.
7. Bernard E. Harcourt, Capers B. Crime, Legitimacy and Testifying Paper presented at the annual meeting of the Law and Society Association / Bernard E. Harcourt. – Berlin : TBA, 2007 [Electronic resource]. – Access mode : http://www.allacademic.com/meta/p177422_index.html
8. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 1. – Оп. 25. – Спр. 58. – 190 арк.
9. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 1. – Оп. 25. – Спр. 69. – 97 арк.
10. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 1. – Оп. 25. – Спр. 167. – 46 арк.
11. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 1. – Оп. 25. – Спр. 209. – 104 арк.
12. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 1. – Оп. 25. – Спр. 211. – 220 арк.
13. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 1. – Оп. 25. – Спр. 213. – 140 арк.